

ON SAC VID PA KA KIMBE DUBU Pidginuri, creole și limbi mixte

Dorel FÎNARU

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

dorelfinaru@yahoo.com

Abstract: This article tries to present some very important “ongoing” phenomena for linguists: the birth of linguistic mixtures called pidgins, creoles and mixed languages. These processes are considered by many specialists to be very similar to the formation processes of all the world’s languages.

Keywords: *language contact, pidgin, creole, sabir, mixed language.*

Enunțul folosit ca titlu pare, la prima vedere, un amestec de franceză cu o limbă a unei populații autohtone. Într-adevăr, acest frazeologism, caracterizat prin expresivitate și creativitate, aparține limbii creole din Martinica (Antilele Franceze) și înseamnă *Un sac gol nu poate sta în picioare*. Nu, nu vom vorbi în cele ce urmează nici despre *pidgin* cu semnificația (aflată de mine de la un student de la specializarea *Media digitală*) „program de mesagerie online care ne permite să ne conectăm la conturi pe mai multe rețele de chat simultan”.

Tot așa, cuvântul *pidgin* un are nici o legătură, așa cum ar părea la prima vedere, cu englezescul *pigeon* „porumbel” (pasăre care, antrenată special, mai era folosită în vremurile de altădată pentru transmiterea de mesaje la distanță). *Pidgin* provine de fapt din pronunția foarte ciudată pentru un european (pentru că utilizează baza de articulație chineză) a englezescului *business* și era atestat încă din 1807 cu semnificațiile „afacere, acțiune, ocupație.”

Să vedem mai întâi care ar fi distincția dintre *pidginuri* și *limbi creole*.

În opinia lui Robert Chaudenson, limbile creole sînt „varietăți de limbă pe care le întîlnim în unele dintre fostele colonii europene și care, deși evident născute din limbile colonizatorilor, constituie sisteme lingvistice particulare și autonome”. (Chaudenson 1995: 4)

E vorba, așadar, de unele limbi apărute în urma fenomenului de contact lingvistic și care, spre deosebire de *pidginuri*, au căpătat inclusiv statutul de limbi materne. Acesta este elemental esențial în definirea lor: „Se numesc creole limbile *sabir*, *pseudo-sabir* sau *pidgin* care, din motive diverse de ordin istoric sau sociocultural, au devenit limbile materne ale unei întregi comunități.” (Dubois et alii 1994: 126) *Sabirurile* sînt „limbi compozite născute din contactul a două sau mai multe comunități lingvistice diferite care nu au nici un alt mijloc de a se înțelege, mai ales în tranzacțiile lor comerciale. *Sabirurile* sînt limbi de sprijin, avînd o structură gramaticală precară și un lexic sărac, limitat nevoilor care le-au

făcut să apară și care le asigură supraviețuirea.” (Dubois et alii 1994: 415) Liliana Ionescu-Ruxăndoiu definește sabirul drept „Limbă vehiculară (non-maternă), cu o structură mixtă, extrem de simplificată, servind ca mijloc de comunicare cu funcții foarte restrânse, îndeosebi în porturile de la Marea Mediterană. În perioada contemporană, sabirurile sînt practic ieșite din uz. Se deosebesc de pidginuri mai ales prin sursele foarte diverse ale vocabularului: franceză, provensală, spaniolă, catalană, italiană, greacă, arabă, turcă, prin numărul foarte redus de domenii semantice reprezentate (comerț, navigație) și printr-o structură gramaticală rudimentară (cîteva reguli de combinare a cuvintelor). Sinonim: *lingua franca*.” (Bidu-Vrănceanu et alii 2005: 451) Un exemplu de sabir care a fost folosit ca limbă comercială pe o mare suprafață geografică în America de Nord este *chinook*, care are la bază limba *chinook* propriu-zisă.

Pseudo-sabirul este un tip unilateral de sabir, în sensul că e folosit de o comunitate sociolingvistică care încearcă să reproducă limba unei alte comunități. Prin urmare, dacă am stabili o ierarhie am avea, în ordinea complexității, *pseudosabiruri*, *sabiruri*, *pidginuri* (sisteme lingvistice de gradul al doilea) și *creole* (care, născute și ele ca sabiruri și pidginuri, au devenit, după cum spuneam, limbi materne, element care se constituie ca punct nuclear al definirii lor).

Pidginul este definit în *Dicționarul de științe ale limbii* drept „Limbă vehiculară non-maternă, cu structură mixtă, servind, în mod nesistematic, ca mijloc de comunicare între vorbitori cu limbi materne diferite. [...] Unele pidginuri au dispărut, altele au evoluat în direcția creolizării. Pidginurile au un vocabular mai restrîns decît creolele, dar mai variază sub aspectul domeniilor semantice reprezentate decît sabirurile, și o structură gramaticală foarte simplă, caracterizată printr-o masivă reducere a formelor paradigmatică și prin extinderea analitismului. La baza lor stau – îndeosebi sub aspect lexical – limbi europene moderne: engleza, franceza, italiana, portugheza, spaniola, limbile indigene putînd furniza însă nucleul organizării gramaticale (de ex., pidgin English, cu vocabular englez și bază gramaticală furnizată de chineză). Apărute încă din secolul al XVI-lea, pidginurile mai au circulație îndeosebi în Africa și în Asia de sud și sud-est.” (Bidu-Vrănceanu et alii 2005: 387) Datorită faptului că limbile creole trec prin aceleași etape de formare, indiferent de limba-bază folosită, ele au cîteva trăsături comune constînd, în esență, din simplificarea tuturor nivelurilor limbii. De pildă, la nivel gramatical, vorbitorul unei limbi creole va recurge adesea la forme verbale de infinitiv sau de imperativ și la o sintaxă din care sînt eliminate, în mod frecvent, elementele de relație. Diferența dintre un dialect al limbii franceze și o creolă cu bază franceză, de exemplu, este dată tocmai de originea mixtă a celei din urmă, ca și de statutul ei sociocultural.

În general limbile creole nu cunosc aspecte literare dezvoltate, acest rol revenind limbii-bază, adesea folosită singură ca limbă oficială. Se observă însă că, pe măsură ce trece mai mult timp din momentul în care unele țări, foste colonii, și-au dobîndit independența, cu atît unele limbi creole ajung să capete statutul de limbă națională sau chiar de limbă oficială.

Mulți lingviști consideră trecerea de la pidgin la creolă drept procesul de formare prin care au trecut toate limbile lumii. După acest raționament, de pildă, dacii cuceriți au început să folosească un fel de pidgin pentru a putea

vorbi cu romanii cuceritori, dar în familie foloseau în continuare limba dacă. Acest „pidgin” daco-latin a trecut printr-o fază creolă în momentul în care a fost vorbit în familie pentru ca, mai apoi, el să se transforme într-o nouă limbă, limba română.

O opinie interesantă este formulată de Marius Sala în volumul *Limbi în contact*, care crede că apariția creolelor cu bază romanică (franceză, spaniolă, portugheză), ca limbi romanice din a doua generație nu se datorează contactului lingvistic. Autorul observă că există, ca și în cazul limbilor romanice, cel puțin două păreri referitoare la apariția creolelor romanice: 1. acestea sînt rezultatul unei restructurări interne a limbilor romanice din care provin, părere susținută, printre alții, de Ioana Vintilă-Rădulescu. (Vintilă-Rădulescu 1970: 813-818); 2. creolele romanice sînt rezultatul contactului lingvistic dintre unele limbi romanice și limbi autohtone, îndeosebi negro-africane, iar structura creolelor ar reprezenta un calc al structurii celor din urmă. Hugo Schuchardt ajunge chiar să considere creolele romanice drept „limbi mixte”. Sala argumentează însă, convingător, că „apariția limbilor romanice din prima și/sau a doua generație nu este determinată de contactul lingvistic.” (Sala 1997: 311)

W.A. Stewart (Fishman 1975: 151) evaluează diferitele tipuri de varietăți ale limbii în funcție de patru atribute: standardizarea, autonomia, istoricitatea și vitalitatea:

standardizare	autonomie	istoricitate	vitalitate	varietate – tip
+	+	+	+	Limba standard
-	+	+	+	Vorbire locală
-	-	+	+	Dialect
-	-	-	+	Creolă
-	-	-	-	Pidgin
+	+	+	-	Clasică
+	+	-	-	Artificială

În articolul consacrat limbilor creole din *Dicționarul de științe ale limbii*, realizat de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, creola este definită drept „pidgin (sau sabir) care și-a pierdut statutul de limbă vehiculară, fiind adoptat de anumite comunități ca limbă maternă. După J. Fishman, creolele au în comun cu pidginurile absența standardizării, a autonomiei și a istoricității, dar, spre deosebire de acestea din urmă, se caracterizează prin vitalitate. Creolele înlocuiesc treptat limbile indigene originare. Creolele cele mai răspândite au la bază franceza, spaniola, portugheza, engleza și olandeza. Apariția lor se află în strînsă legătură cu procesul creării imperiilor coloniale, după secolul al XVII-lea. În cea mai mare parte a cazurilor, în anumite condiții istorice, sociale și culturale, pidginurile s-au creolizat, devenind limbi cu o structură mai complexă sub aspect lexical și gramatical, utilizate în cele mai diverse situații de comunicare curentă. Vocabularul de bază al creolelor este împrumutat din limbile europene din care derivă, iar în morfo-sintaxă structurilor sintetice li se preferă cele analitice. Creolele sînt vorbite în America (de Nord, Centrală și de

Sud), Africa, Asia (de Sud și de Sud-Est), precum și în Insulele din Oceanul Indian.” (Bidu-Vrănceanu 2005: 148)

Ioana Vintilă-Rădulescu reia toate problemele controversate legate de limbile creole (Vintilă-Rădulescu 2001: 72-78 și Vintilă-Rădulescu 2006: 50-58) și încearcă să își argumenteze opiniile, corectînd în același timp unele afirmații din *Dicționarul de științe ale limbii*. De pildă, ea e de acord că majoritatea limbilor creole au trecut prin faza de pidgin, fiind rezultatul reelaborării lor, nu însă și prin stadiul de sabir, cum se afirmă în *Dicționar*, iar pe lista continentelor cu limbi creole și pidginuri trebuie adăugată și Oceania. Deși, de pildă, unele limbi creole cu bază lexicală romanică sînt numite *limbi romanice din a doua generație*, autoarea consideră că e vorba de o problemă încă nerezolvată cea a clasificării genealogice a limbilor creole: „O limbă creolă are vocabularul provenit din limba de bază, numită, după cum am văzut, *lexificatoare*, dar structura ei gramaticală este sensibil diferită de a acesteia (cu care nu este reciproc inteligibilă, fiind o limbă distinctă de ea) și prezintă analogii mai ales cu cealaltă limbă/celelalte limbi cu care cea dintîi a venit în contact. În această situație, de limbă care, spre deosebire de cele mai multe limbi, are mai mult de o *mamă*, se pune problema: Unde se situează o limbă creolă într-o clasificare genealogică – în descendența limbii lexificatoare sau a celeilalte/celoralte limbi implicate în geneza ei?” (Vintilă-Rădulescu 2006: 58) În privința celeilalte chestiuni controversate, legate de raportul dintre diferitele varietăți creole cu aceeași limbă lexificatoare, credem că folosirea pluralului (*creole franceze, creole portugheze, creole malaeze* etc.) poate fi lămuritoare și de aceea este recomandabilă.

În general este acceptată ideea după care un pidgin începe să se transforme într-o creolă în momentul în care ajunge să aibă vorbitori nativi. Cel mai vechi pidgin din lume este considerat *lingua franca* (sabir) un amestec de limbi folosit de negustorii și marinarii din bazinul mediteranean între secolul al XIV-lea și sfîrșitul secolului al XIX-lea. Cele mai multe cuvinte proveneau din dialecte italiene (mai ales din cel genovez), dar și din alte limbi romanice (spaniolă, portugheză, catalană, occitană). În timp, au intrat și cuvinte din greacă, turcă, arabă, malteză, ebraică. *Lingua franca* a fost o limbă folosită în mod aproape exclusiv oral. Vocabularul era alcătuit dintr-un număr redus de cuvinte, iar gramatica aproape că nu exista, verbele fiind folosite, cel puțin la început, la modul infinitiv.

Ethnologue consideră că o varietate a acestui pidgin se vorbește astăzi în insulele Mării Egee, avînd un vocabular tot cu predominanță italiană, la care se adaugă cuvinte din spaniolă, catalană, franceză, iudeo-spaniolă și turcă, dar cu o sintaxă predominant arabă.

Astăzi sintagma *lingua franca* apare uneori în relație de sinonimie cu cea de *limbă vehiculară*, care însă nu este în mod obligatoriu un pidgin, așa cum era *lingua franca*. Sînt considerate limbi vehiculare limbi de circulație internațională precum engleza și franceza (în instituții internaționale, turism etc.), esperanto. Quechua, limbă amerindiană din America de Sud, este folosită ca limbă vehiculară între localnicii care nu vorbesc spaniolă, kiswahilii e folosită cu același rol în toată Africa subsahariană, în timp ce afrikaans în Namibia și Africa de Sud și araba literară între magrebieni, arabi și berberi.

Limba mixtă apare din fuziunea a două limbi utilizate în situații de bilingvism. În general o limbă mixtă combină inventarul lexical al uneia cu structura gramaticală a celeilalte. În timp ce creola tinde către o gramatică simplificată, limba mixtă îi păstrează complexitatea. Sînt necesare în continuare studii care să traseze repere teoretice clare de separare între limbile creole și cele mixte. Cîteva exemple de limbi mixte: michif (franceză + cree) în Canada și SUA; mednii aleut (aleută + rusă) în Rusia; mbugu (ma'a), vorbită în Tanzania, combină vocabularul cușitic cu gramatica bantu; media lengua (chaupi), vorbită în Ecuador, combină vocabularul spaniol cu gramatica quichua; camtho este un amestec de zulu – bantu și este folosită doar de tineri în Africa de Sud; limba romani s-a mixat cu numeroase alte limbi, în special din spațiul european: angloromani (romani + engleză), lomavren (romani + armeană), caló (romani iberică) etc.

Și malteza a fost integrată în clasa limbilor mixte, dar cei mai mulți specialiști consideră că ea este, de fapt, o limbă semitică.

Pentru lingviștii care studiază istoria limbilor, fenomenele descrise sînt extrem de interesante fiindcă sînt fenomene petrecute în adevărate creuzete lingvistice, dar nu mai sînt controlate de specialiști, ci se desfășoară la voia întâmplării, exact ca în cazul limbilor naturale. De aceea, ca și în cazul apariției limbii-mamă a omenirii, expresivitatea și creativitatea (nu doar lingvistică, ci și poetică) au un rol însemnat.

BIBLIOGRAFIE

- Bidu-Vrănceanu 2005: Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira.
- Chaudenson 1995: Robert Chaudenson, *Les créoles*, Paris, PUF.
- Dubois 1994: Jean Dubois et alii, *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Paris, Larousse.
- Fishman 1975: Joshua A. Fishman, *Sociologia limbii: o știință socială interdisciplinară pentru studiul limbii în societate*, în vol. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Dumitru Chițoran (editori), *Sociolingvistica. Orientări actuale*, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 151.
- Ionescu-Ruxăndoiu 1975: Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Dumitru Chițoran (editori), *Sociolingvistica. Orientări actuale*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Sala 1997: Marius Sala, *Limbi în contact*, București, Editura Enciclopedică.
- Vintilă-Rădulescu 2006: Ioana Vintilă-Rădulescu, *Introducere în lingvistica generală*, ediția a II-a, București, Editura Pro Universitaria.
- Vintilă-Rădulescu 1970: Ioana Vintilă-Rădulescu, *Le rôle des facteurs linguistiques internes dans la formation des idiomes créoles*, în *Actes du 10e Congrès International des Linguistes*, vol. I, București, pp. 813-818.
- Vintilă-Rădulescu 2001: Ioana Vintilă-Rădulescu, *Sociolingvistică și globalizare*, București, Editura Oscar Print.

